

Микола Калько

Аспектуальні класи і акціональні підкласи: проблема термінологічного позначення

Автор досліджує проблему впорядкування та вдосконалення аспектологічної термінології, визначеної у відповідях тридцяти п'яти дослідників із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету імені Михайла Ломоносова як однієї з найактуальніших для подальшого розвитку аспектології. Репрезентовано один із можливих шляхів розв'язання цієї проблеми в контексті лінгвоукраїністики, що передбачає паралельне використання для термінологічного позначення аспектуальних класів і акціональних підкласів та інтернаціональних термінолексем, і їхніх українських еквівалентів. Запропоновані терміни, як і вся аспектологічна терміносистема, уміщена в авторському «Короткому аспектологічному словнику», є експериментальними, вони і передбачають апробацію та обговорення в наукових колах, крім цього, потребують уваги аспектологів і термінологів, що створить передумови та відкриє перспективу для переростання згаданого термінологічного мінімуму в ширшому лексикографічному праці, присвячену опису аспектологічної термінології – лінгвоукраїністичної і універсальної.

Ключові слова: вид, аспектуальність, аспектуальний клас, акціональний підклас, термінатив, активітив, евентив, статив, релятив, дистрибутив, делімітатив, ітератив, фінітив, інхоатив, інгресив, кумулятив, семельфактив.

Постановка наукової проблеми та її значення. Попри пильну увагу до виду й аспектуальності, давню традицію, величезний доробок цілої когорти аспектологів, проблема адекватного наукового опису згаданих категорій і в сенсі їхніх універсальних, та ідіоетнічних ознак, не втратила гостроти й актуальності. Це, зокрема, констатували відповіді тридцяти п'яти дослідників із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету імені Михайла Ломоносова. Серед основних причин такого стану – складність семантичного облаштування категорії виду, що зумовлена впливом на видове значення лексичної і словотвірної семантики, граматичної категорії часу, семантики контекстуального оточення, статусу аргументів тощо. Тож з-поміж завдань першого ступеня актуальності, на думку авторитетних аспектологів, основне – це створення динамічної моделі, що враховує чинники всіх мовних рівнів і передбачає передусім дослідження взаємодії лексичного й видового значень, ролі контексту для опису виду тощо. На часі також перехід від опису до пояснення, удосконалення термінології, розроблення метамови та глибше визначення поняття «вид» [16, с. 125–130]. Ці завдання є злободенними і для славістики загалом, і для української аспектології зокрема. З огляду на це, метою нашої статті є репрезентація одного з можливих шляхів удосконалення аспектологічної термінології, що передбачає паралельне використання для термінологічного позначення аспектуальних класів й акціональних підкласів як інтернаціональних термінолексем, і їхніх українських еквівалентів.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Існування аспектуально вагомих дієслівних класів стало незаперечним лінгвістичним фактом після появи досліджень З. Вендлера (особливо праці 1967 р.) [22], хоч певною мірою їхні суттєві ознаки були окреслені ще в знаменитій ранній праці Ю. С. Маслова [12], правда, до термінів «асpektуальні класи» й «асpektуальні підкласи» вчений прийшов лише в «Очерках по аспектологии» (1984 р.) [14]. Цим, очевидно, і можна пояснити пріоритет З. Вендлера, роботи якого називають піонерськими в царині аспектологічної думки.

Пов'язавши онтологічну специфіку англійських дієслів з їхніми видовими особливостями, З. Вендлер виокремив чотири аспектуально орієнтовані лексичні класи дієслів, які отримали стійку назву «класи Вендлера»: *accomplishments* («здійснення», «виконання»), *achievements* («досягнення»), *activities* («діяльності»), *states* («стани») [22]. «Працездатність» класів Вендлера на слов'янському мовному ґрунті підтверджують дослідження Т. В. Булігіної [3], А. А. Залізняка і О. Д. Шмельова [8], Х. Р. Меліга [15], О. В. Падучевої [17; 18] та багатьох інших учених, що стоять на позиціях двокомпонентної теорії виду.

Мета – проаналізувати стан та проблеми впорядкування та вдосконалення аспектологічної термінології, визначеної у відповідях тридцяти п'яти дослідників із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету імені Михайла Ломоносова як однієї з найактуальніших для подальшого розвитку аспектології.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Спостереження над видовою поведінкою українського дієслова в поєднанні з теоретичним аналізом аспектологічних досліджень, проведених на матеріалі інших мов, спонукає до розширення чотирикомпонентної системи аспектуальних класів З. Вендлера, взятої за основу нашої концепції виду, до п'ятикомпонентної. Саме п'ятьма класами оперує, приміром, В. Брой [21], вивчаючи взаємодію лексичних і аспектуальних компонентів на матеріалі перської мови. Дієслівні класи виокремлено на ґрунті наявності vs відсутності та характеру часових меж ситуації, відображеної в семантиці дієслів. Кореляти вендлерівських «виконань» – градуально-термінативні дієслова («*gradual terminative verbs*»), які передбачають наявність кінцевої межі, визначеної внутрішньою природою ситуації. «Досягнення» у В. Броя – тотально-термінативні дієслова («*totally terminative verbs*»), що означають події, у яких початкова й кінцева межа дії сплавлені в один часовий момент, унаслідок чого така ситуація не може бути перервана, а потім продовжена. «Діяльності» і за назвою («*activities*»), і за суттю аналогічні до вендлерівських: кінцева межа ситуації, описаної дієсловами, не передбачена внутрішньою логікою її розвитку, а спричинена лише «неможливістю її безкінечного продовження» [21, с. 26], тобто є зовнішньою щодо самої ситуації. «Стани» В. Броя диференціює на два класи. Перший – це тотально-статичні дієслова («*totally static verbs*»), які відображають позачасові ситуації, що не мають природних меж; другий – починально-статичні дієслова («*inceptively static verbs*»), які описують адинамічні ситуації, що передбачають наявність деякої початкової межі.

Така диференціація «станів» слухна й для українського дієслова, де стилізуватися як процесуальні ознаки можуть і позачасові відношення, що наповнюють крайню периферію дієслівності, пор.: *А найбільша з річок європейської Росії, Волга, впадає вже у Каспій, себто взагалі до жодного океанічного басейну не належить* (Ю. Андрухович), і стани, що передбачають деяку початкову межу, унаслідок чого відповідні імперфективні дієслова відкриті для аспектуально-акціонального (інцептивного) партнерства з перфективами, що означають зародження стану, напр.: – *Ця дівчина колись, як і я, вчинила страшне злочинство: покохала вищу істоту, сина фабриканта* (В. Винниченко); – *Ну, а що ви скажете, коли я вам скажу, що кохаю, і так кохаю, що здатна на найбільше злочинство проти всього святого для мене* (В. Винниченко).

Використання класифікації З. Вендлера пов'язане передусім із проблемою аспектологічної стилізації термінологічних позначень виокремлених класів, оскільки буквальні переклади англійських лексем навряд чи можна назвати задовільними. На нашу думку, більше б відповідали міжнародному духові сучасної аспектології інтернаціональні терміни: термінативи, активітиви, стативи, релятиви, евентиви. Гадаємо, слухними є і пропонувані нами українські еквіваленти: здійсненники, діяльники, станівники, відносники, подійники.

Позначення вендлерівських *accomplishments* (російські відповідники – «осуществления», «исполнения») як термінативів (термінативного класу, термінативних дієслів) ґрунтується на кількох підставах. По-перше, сам З. Вендлер найсуттєвішою їхньою рисою вважає саме «*terminus*» – межу, у напрямку до якої розвиваються ситуації, позначені цими дієсловами, і тільки за умови досягнення якої вони можуть уважатися здійсненими, тобто межу, передбачену їхньою внутрішньою логікою [22, с. 101]. По-друге, як зауважує Ю. С. Маслов, лексема «гермінативний» є найбільш поширеним інтернаціональним еквівалентом російської «граничний» [13, с. 73]. Український відповідник «граничний», на нашу думку, менш вдалий, ніж пропонуваній інтернаціоналізм. По-третє, цю термінолексема введено до наукового обігу в дослідженні О. В. Горбової, присвяченому «характерам дієслівної дії» іспанського дієслова [4].

Вендлерівським *achievements*, які зазвичай перекладають у російській аспектологічній літературі як «достижения», «происшествия», «случаи», на нашу думку, найбільше відповідає термін «евентиви» (евентивний клас, евентивні дієслова). На це є й етимологічні (пор.: англ. *event* «подія», рос. происшествие «подія», гр. *eventus* «випадок»), і функціональні підстави: характерна ознака дієслів цього класу – саме їхня евентивність («подійність»), адже і у формі доконаного, і недоконаного виду вони означають подію, на підставі чого й отримали назву *eventiva tantum*.

Вендлерівські *activities* і *states* – дещо зручніші для трансформації в інтернаціональні терміни й уніфікації з іншими аспектуальними термінолексемами, тому в цьому разі доцільною є лише їхня незначна адаптація. Найбільш співзвучні з оригінальними термінами З. Вендлера – інтернаціональні еквіваленти «активітив» (активітивний клас, активітивні дієслова), «статив» (стативний клас, ста-

тивні дієслова). Цілком органічно сприймається в цьому контексті і «елятив» (релятивний клас, релятивні дієслова). Слід зауважити, що терміни «статив» й «елятив» уже стали надбанням української лінгвістики, зокрема для позначення «аспектів дії» їх використано в праці А. П. Загнітка [7, с. 221]; аспектуальні поля статальності та реляційності виокремлює О. І. Бондар [2, с. 97].

Один з аспектуальних феноменів – акціональні значення – вперше засвідчив шведський мовознавець З. Агрелль [1]. Учення про роди, або способи дії, (у нашій терміносистемі – акціональні підкласи) розвинув Е. Кошмідер [10]. Термін походить від німецького *Aktionsart*, порівняймо тезу А. Мазона: «Одне з дискусійних раніше питань уже розв'язане: вид не повинен більше ототожнюватися з різновидами дієслівної дії (*Aktionsarten*)» [11, с. 33]. У процесі розвитку аспектологічної думки ця словотвірно-морфологічна категорія отримала принаймні п'ять різних термінозначень: «акціонсарті», «роди (дієслівної дії)», «способи (дієслівної дії)», «здійснюваності» (рос. «совершаемости» – термін О. В. Ісаченка), «різновиди дієслівної дії» (М. В. Леонова), «аспекти дії» (А. П. Загнітко).

Наше дослідження ґрунтується на визнанні акціональними підкласами лише морфемно характеризованих дієслів, що відрізняються від твірних лексем акціонемою – семантичним маркером одного з акціональних підкласів як чітко номенклатурованих словотвірно-морфологічних категорій. У межах цієї статті зупинимося лише на загальній характеристиці прийнятої в нашому дослідженні системи акціональних підкласів [9, с. 72–78]. Передусім за ознакою протиставності семантики їх поділено на акціонально-опозиційні та акціонально-неопозиційні. Термінологічне позначення акціональних підкласів у контексті нашого підходу передбачає визнання пріоритетними зазвичай усталених, принаймні в працях Ю. С. Маслова та представників Ленінградської функціонально-граматичної школи інтернаціональних термінолексем, до яких пропонуємо адекватні, на наш погляд, українські відповідники, що ґрунтуються здебільшого на аспектологічній термінології лінгвоукраїністики, передовсім уживаній у роботах В. М. Русанівського [19, с. 117–123], А. П. Грищенка [6, с. 413–415], К. Г. Городенської [5, с. 235–242], А. П. Загнітка [7, с. 221–222], О. І. Бондаря [2, с. 128–142], С. О. Соколової [20, с. 122–142] та ін.

Формальним підґрунтям акціонально-протиставних підкласів є опозиція доконаного та недоконаного виду, напр.: *розплакатися* vs *плакати*. У складі акціонально-опозиційних акціональних підкласів виокремлюємо: 1) атенуативи, або пом'якшувальники, напр.: *під'їсти*; 2) аугментативі-еволютиві, або підсилювальні еволютиві, напр.: *розшумітися*; 3) аугментативі-інхоативі, або підсилювальні зачинальні, напр.: *розреготатися*; 4) делімітативі, або обмежувальники, напр.: *побігати*; 5) дефінітиві, або тривало-негативні розподільники, напр.: *зачитати* (до дірок); 6) дистрибутиві, або розподільники, напр.: *повсихати*; 7) дистрибутиві-кумулятиві, або сумарні розподільники, напр.: *порозбивати*; 8) дистрибутиві-сатуративі, або досягальні розподільники, напр.: *понапиватися*; 9) дуративі-ексцесиві, або надмірні тривальники, напр.: *здивитися*; 10) ексцесиві, або наднормативники, напр.: *переїсти*; 11) інгресиві, або починальні, напр.: *побігти*; 12) інхоативі, або зачинальні, напр.: *зацебетати*; 13) адитиві, або доповнювальники, напр.: *докупити*; 14) комплетиві-фінітиві, або доповнювальні завершувальники, напр.: *договорити*; 15) кумулятиві, або сумарники (нагромаджувальники), напр.: *наховати*; 16) кумулятиві-дистрибутиві, або розподільні сумарники, напр.: *поналамувати*; 17) майоративі, або зрівняльні, напр. *збігти* (нарівні з кимось); 18) пердуративі, або тривалі обмежувальники, напр.: *пролежати*; 19) пердуративі-інтенсиві, або підсилювальні тривальники, напр.: *вистояти*; 20) редуплікативі, або багатократно-тривалі інтенсиві, напр.: *поповчити*; 21) сатуративі (сативі), або тривалі сумарники, напр.: *нагулятися*; 22) семельфактиві, або однократники, напр.: *моргнути*; 23) семельфактиві-атенуативі, або послаблені однократники, напр.: *війнути*; 24) семельфактиві-дуративі, або тривалі однократники, напр.: *продзижчати*; 25) семельфактиві-інтенсиві, або одноактні інтенсиві: *гульнути*; 26) фінітиві, або вичерпні завершувальники, напр.: *відпарубочити*; 27) пейоративі, або негативно-результативні завершувальники, напр.: *довшишатися*.

Акціонально-непротиставні підкласи ґрунтуються на мотиваційній пов'язаності двох дієслів недоконаного виду, одне з яких збагачене ітеративним у цілій низці його різновидів або фреквентивним значенням, напр.: *пити* – *попивати*, *пити* – *пивати*. До складу акціонально-неопозиційних підкласів належать: 1) ітеративі-атенуативі, або переривчасто-пом'якшувальні повторювальники, напр.: *покрикувати*; 2) ітеративі-дуративі, або тривало-послаблені повторювальники, напр.: *насвистувати*; 3) ітеративі-інтенсиві, або ускладнено-інтенсивні повторювальники, напр.: *вистіву-*

вати; 4) ітеративи-комітативи, або повторювальні супровідники, напр.: *підсвистувати*; 5) ітеративи-комунікативи, або взаємні повторювальники, напр.: *перегукуватися*; 6) комітативи-атенуативи, або пом'якшувальні супровідники, напр.: *підгавкувати*; 7) фреквентиви (фреквентативи), або многократники, напр.: *знавати*.

Осібне місце в системі акціональних підкласів належить інцептивам, або зароджувальним станівникам – аспектуально-акціональному підкласу, що поєднує різні формальні моделі перфективності й імперфективності, виражаючи значення «подійний момент зародження нового стану», пор.: *почути, побачити, полюбити, зрадіти, відчути, усвідомити* тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Безперечно, запропоновані терміни, як і вся аспектологічна терміносистема, уміщена в нашому «Короткому аспектологічному словнику» [9, с. 323–357], є експериментальними і передбачають апробацію та обговорення в наукових колах, до того ж потребують уваги і аспектологів, і термінологів, що створить передумови та відкриє перспективу для переростання згаданого термінологічного мінімуму в ширшу лексикографічну працю, присвячену опису аспектологічної термінології і лінгвоукраїністичної, і універсальної.

Джерела та література

1. Агрелль С. О способах действия польского глагола / С. Агрелль // Вопросы глагольного вида : сборник / [сост. сб., редакция, вст. статья и прим. проф. Ю. С. Маслова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С. 35–38.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
3. Булыгина Т. В. К построению типологии предикатов в русском языке / Т. В. Булыгина // Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – С. 7–85.
4. Горбова Е. В. Грамматическая категория аспекта и контекст : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Е. В. Горбова – С. Пб., 2011. – 573 с.
5. Городенська К. Г. Дієслово / К. Г. Городенська // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217–298.
6. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища шк., 1997. – С. 403–446.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
8. Зализняк А. Введение в русскую аспектологию / А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – М. : Языки рус. культуры, 2000. – 226 с.
9. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : монографія / М. І. Калько. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.
10. Кошмидер Э. Очерк науки о видах польского глагола. Опыт синтеза / Э. Кошмидер // Вопросы глагольного вида : сборник / [сост. сб., ред., вступ. ст. и примеч. проф. Ю. С. Маслова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С. 105–168.
11. Мазон А. Вид в славянских языках : Принципы и проблемы / А. Мазон. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 63 с.
12. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Изв. АН СССР. Отд-ние лит. и яз. – 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
13. Маслов Ю. С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии / Ю. С. Маслов // Вопросы общего языкознания. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. – С. 53–80.
14. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии / Ю. С. Маслов. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 264 с.
15. Мелиг Х. Р. Семантика предложения и семантика вида в русском языке / Х. Р. Мелиг // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XV : Современная зарубежная русистика. – С. 227–285.
16. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова / [М. Ю. Черткова, В. А. Плунгян, А. А. Рябчиков, Д. О. Кузнецов] // Вопр. языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.
17. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Е. В. Падучева. – М. : Шк. «Яз. рус. культуры», 2004. – 607 с.
18. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Шк. «Яз. рус. культуры», 1996. – 463 с.
19. Русановский В. М. Глагольные категории / В. М. Русановский // Украинская грамматика / [В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко; отв. ред. В. М. Русановский]. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 85–123.

20. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.
21. Breu W. Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings / W. Breu // Studies in Language. – 1994. – В. 18 (1) – Р. 23–44.
22. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithaca : Cornell University Press, 1967. – Р. 97–121.

Калько Николай. Аспектуальные классы и акциональные подклассы: проблема терминологического обозначения. Автор поднимает проблему упорядочения и усовершенствования аспектологической терминологии, обозначенной в ответах тридцати пяти исследователей из тринадцати стран мира на анкету аспектологического семинара филологического факультета Московского государственного университета имени Михаила Ломоносова, как одной из наиболее актуальных для дальнейшего развития аспектологии. Представлен один из возможных путей решения этой проблемы в контексте лингвоукраинистики, который предполагает параллельное использование для терминологического обозначения аспектуальных классов и акциональных подклассов как интернациональных терминологем, так и их украинских эквивалентов. Предложенные термины, как и вся аспектологическая терминосистема авторского «Краткого аспектологического словаря» имеют экспериментальный характер, предполагают апробацию и обсуждение в научных кругах, к тому же требуют внимания как аспектологов, так и терминологов, что создаст предпосылки и откроет перспективу для трансформации упомянутого аспектологического минимума в более широкий лексикографический труд, посвященный описанию аспектологической терминологии как лингвоукраинистической, так и универсальной.

Ключевые слова: вид, аспектуальность, аспектуальный класс, акциональный подкласс, терминатив, активитив, статив, эвентив, релятив, дистрибутив, делимитатив, итератив, финитив, инхоатив, ингрессив, кумулятив, семельфактив.

Kalko Mykola. Aspectual Classes and Actional Subclasses: the Problem of Terminological Designation. An author lifts the problem of organization and improvement of aspectual terminology, designation in the answers of thirty five researchers from the thirteen countries of the world on the questionnaire of Aspectual seminar of philological faculty of Moscow of state university of the name of Mikhail Lomonosov, as one of most actual for further development of aspect. One of possible ways of decision of this problem is presented in the context of Ukrainian linguistics, that supposes the parallel use for terminological denotation of aspectual classes and actional subclasses international of terms and their Ukrainian equivalents. The proposed terms are, as the whole aspectual system of terms author of "A short aspectual dictionary" are experimental and envisage approbation and discussion in scientific circles, besides need attention as aspectologists and terminologists, that will create pre-conditions and will open a prospect for transformation of the mentioned aspectual minimum in more wide lexicographic labors, sanctified to description of aspectual terminology, both Ukrainian and universal.

Key words: aspect, aspectuality, aspectual class, actional subclass, terminative, activitive, stative, eventive, relative, distributive, delimitative, iterative, finitive, inhoative, ingressive, cumulative, semelfactive.

Стаття надійшла до редколегії
17.05.2013 р.

УДК 811.161.2'282.2

Андрій Колесников

Грамматичні риси українських південнобессарабських говірок північнобессарабської генези

У статті проаналізовано риси граматичної системи українських південнобессарабських говірок, що мають генетичну основу в північнобессарабських говірках; з'ясовано їх диференційні граматичні ознаки щодо інших полігенетичних та моногенетичних говірок із південно-східною і північною діалектною основою в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю; окреслено і схарактеризовано деякі особливості граматичної системи кожної говірки з-поміж інших генетично споріднених у досліджуваному полімовному і полідіалектному регіоні з орієнтацією на встановлення ареально релевантних рис; сконцентровано увагу на динаміці, зокрема на збережених архаїчних діалектних рисах і на тих, що утворилися вже в південнобессарабському ареалі на північнобессарабському діалектному ґрунті та мають як внутрішньо-, так і зовнішньотипову релевантність.